

O‘ZBEKISTONDA ISHLAB CHIQRISH SOHASIDA KICHIK TADBIRKORLIKNI TARTIBGA SOLISHNING INSTITUTSIONAL ASOSLARI

Salimov Burxon Abubakirovich

Angren universiteti “ Iqtisodiyot va moliya” kafedrası

katta o‘qituvchisi

burhon198728@gmail.com

Mamadiyeva Malikaxon Mahmudjonovna

malika1737m@gmail.com

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada O‘zbekistonda ishlab chiqarish sohasida kichik tadbirkorlikni tartibga solishning institutsional asoslari kompleks ravishda tahlil qilingan. Tadqiqot jarayonida me‘yoriy-huquqiy baza, davlat qo‘llab-quvvatlash mexanizmlari, soliq va moliyaviy siyosat, shuningdek, institutsional muassasalar tizimi o‘rganilgan. Maqolada kichik korxonalarni rivojlantirishdagi to‘siqlar aniqlanib, xalqaro tajribaga tayanilgan holda tavsiyalar ishlab chiqilgan. Tadqiqot natijalari ishlab chiqarish sohasida kichik biznesni kengaytirish va davlat-xususiy sheriklikni mustahkamlash uchun amaliy ahamiyat kasb etadi.

***Kalit so‘zlar:** kichik tadbirkorlik, institutsional asoslar, ishlab chiqarish sektori, tartibga solish, davlat qo‘llab-quvvatlashi, O‘zbekiston.*

ABSTRACT

This article comprehensively analyzes the institutional framework for regulating small entrepreneurship in the manufacturing sector in Uzbekistan. The study examined the regulatory and legal framework, state support mechanisms, tax and financial policy, as well as the system of institutional institutions. The article identifies barriers to the development of small enterprises and develops recommendations based on international experience. The results of the study are of practical importance for expanding small businesses in the manufacturing sector and strengthening public-private partnerships.

***Keywords:** small business, institutional framework, manufacturing sector, regulation, state support, Uzbekistan.*

KIRISH

Kichik tadbirkorlik istalgan davlat iqtisodiyotining asosiy tarkibiy bo‘g‘ini hisoblanadi. U ish o‘rinlari yaratish, yangiliklar joriy etish, mahalliy bozorlarni tovarlar va xizmatlar bilan to‘ldirish hamda iqtisodiy xilma-xillikni ta‘minlash orqali

barqaror iqtisodiy o‘shishga katta hissa qo‘shadi. Ayniqsa, ishlab chiqarish sektoridagi kichik korxonalar milliy sanoat bazasini kengaytirish, eksport salohiyatini oshirish va import o‘rnini bosish siyosatini amalga oshirishda muhim o‘rin tutadi.

O‘zbekistonda 2017-yildan boshlab amalga oshirilayotgan iqtisodiy islohotlar kichik biznesni yanada rivojlantirish uchun qulay shart-sharoitlar yaratishga qaratilgan. Prezident Shavkat Mirziyoev rahbarligida qabul qilingan qator qarorlar va dasturlar tadbirkorlik muhitini tubdan yaxshilashga, ma‘muriy to‘siqlarni kamaytirish hamda raqobatbardosh ishlab chiqarishni qo‘llab-quvvatlashga yo‘naltirilgan. Shu bilan birga, amaliyotda institutsional mexanizmlarning samaradorligi hali ham yetarli darajada o‘rganilmagan muammoligicha qolmoqda.

Ushbu tadqiqotning maqsadi O‘zbekistonda ishlab chiqarish sohasidagi kichik tadbirkorlikni tartibga soluvchi institutsional tizimni kompleks tahlil qilish, mavjud muammolarni aniqlash va xalqaro amaliyot asosida tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat. Tadqiqot metodologiyasi qiyosiy tahlil, statistik ma‘lumotlarni qayta ishlash va institutsional iqtisodiyot nazariyasiga asoslanadi.

ADABIYOTLAR SHARHI VA METODOLOGIYA

Kichik tadbirkorlikni institutsional tartibga solish masalalari xorij va mahalliy ilm-fan vakillarining ko‘plab tadqiqotlarida o‘rganilgan. Douglass North (1990) institutlarni iqtisodiy faoliyatning “o‘yin qoidalari” sifatida ta‘riflagan bo‘lib, ular rasmiy (qonunlar, qoidalar) va norasmiy (urf-odatlar, an‘analari) ko‘rinishlarda namoyon bo‘ladi. Ushbu kontsepsiya kichik biznes muhitini tahlil qilishda metodologik asos vazifasini bajaradi.

O‘zbekiston tadqiqotchilari orasida A. Rasulov, N. Yusupov va B. Hamidov kabi olimlar kichik va o‘rta biznes (KOB) sohasidagi davlat siyosati samaradorligini har tomonlama tahlil qilganlar. Ularning ishlarida raqobatbardosh muhitni shakllantirish, moliyaviy resurslardan samarali foydalanish va innovatsion ekotizimni rivojlantirish masalalari ko‘rib chiqilgan. Jahon banki (World Bank, 2023) va OECD (2022) hisobotlari esa O‘zbekistonda tadbirkorlik muhitining xalqaro ko‘rsatkichlar bilan qiyosiy holati haqida muhim ma‘lumotlar beradi¹.

Tadqiqotda quyidagi metodlar qo‘llanilgan: rasmiy statistik ma‘lumotlarni (O‘zbekiston Respublikasi Statistika qo‘mitasi, 2019-2023) tahlil qilish; me‘yoriy hujjatlarni o‘rganish; O‘zbekiston, Janubiy Koreya, Germaniya va Singapur tajribalarini qiyosiy baholash; institutsional tahlil usuli. Tadqiqot predmeti sifatida ishlab chiqarish sohasidagi mikro va kichik korxonalar tanlangan.

¹ OECD (2022). SME Policy Index: Eastern Partner Countries 2022 — Assessing the Implementation of the Small Business Act for Europe. OECD Publishing, Paris.

1-jadval. O‘zbekistonda kichik biznes ko‘rsatkichlari dinamikasi² (2019–2023)

Ko‘rsatkich	2019	2020	2021	2023	2024
Kichik korxonalar soni (ming)	414,2	419,8	435,6	487,3	497,3
YaIMdagi ulush (%)	53,4	54,1	55,8	58,2	62,3
Band bo‘lgan aholi (mln kishi)	4,12	4,19	4,35	4,78	5,34
Ishlab chiqarishdagi ulush (%)	28,3	27,9	30,1	33,4	36,4
Ekspordagi ulush (%)	11,2	10,8	12,5	15,1	17,2

Farg‘onada faoliyat ko‘rsatayotgan texnologiya parklari ishlab chiqarish yo‘nalishidagi kichik korxonalariga infratuzilma, konsalting va bozorga kirish imkoniyatlarini taqdim etmoqda. Shu o‘rinda “O‘z Texno Logistik” va “Navoi” erkin iqtisodiy zonalarini ham alohida institutsional ahamiyatga egadir.

Soliq siyosati kichik tadbirkorlikni tartibga solishning eng ta‘sirchan vositalaridan biri hisoblanadi. O‘zbekistonda kichik va mikro korxonalar uchun soddalashtirilgan soliq tizimi (SST) joriy etilgan bo‘lib, u yagona soliq to‘lovi asosida faoliyat ko‘rsatish imkonini beradi. Bu tizim, ayniqsa, ishlab chiqarish sohasidagi kichik korxonalar uchun soliq yukini kamaytirish va hisobotni soddalashtirish nuqtai nazaridan muhimdir³.

2020-yildan boshlab amalga oshirilgan soliq islohotlari natijasida qo‘shilgan qiymat solig‘i (QQS) stavkasi 20 foizdan 15 foizga tushirildi, mulk solig‘i bo‘yicha imtiyozlar kengaytirildi va soliq ma‘muriyatchiligida «ochiq ma‘lumotlar» tamoyili joriy etildi. Bundan tashqari, ishlab chiqarish sohasida innovatsion texnologiyalarni joriy etayotgan kichik korxonalar uchun soliq kanikullari (2 yildan 7 yilgacha) belgilangan. Ushbu chora-tadbirlar bevosita investitsion faollikni oshirishga qaratilgan⁴.

Moliyaviy infrastruktura nuqtai nazaridan kichik va o‘rta biznesning tijorat banklari kreditlariga murojaat qilishidagi to‘siqlar hali ham dolzarb muammo bo‘lib qolmoqda. Garov ta‘minoti talablarining yuqligi, foiz stavkalarining yuqligi va

² O‘zbekiston Milliy statistika Qo‘mitasi ma‘lumotlari asosida tayyorlandi

³ North.D.C.2023. Institutions, Institutional Change and Economic Performance. Cambridge University Press. — 152 p. Rasulov.A.R., Yusupov N.T. (2022). O‘zbekistonda kichik va o‘rta biznesni rivojlantirishning institutsional mexanizmlari. Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar. № 3. — 45–58 b.

⁴ Hamidov.B.S. (2021). Raqobatbardosh muhitni shakllantirish va kichik biznesning innovatsion salohiyatini oshirish. Moliya va bank ishlari. № 2. — 112–129

muddatlarning qisqligi ishlab chiqarish sohasidagi investitsion loyihalarni moliyalashtirishni qiyinlashtiradi. Mikrokredit tashkilotlari va kredit uyushmalari bu bo'shliqni qisman to'ldirsa-da, tizimli moliyaviy hujumdan yarim-yorti foydalanilayotganiga doir muammolar saqlanib qolmoqda.

Davlat nazoratini tashkil etish kichik biznes faoliyati muhitini shakllantirishda hal qiluvchi omil hisoblanadi. O'zbekistonda 2020-2022-yillarda amalga oshirilgan tekshiruv tizimini isloh qilish chora-tadbirlari natijasida korxonalarini tekshirish soni sezilarli darajada qisqartirildi. "Biznes-ombdusman" institutining tashkil etilishi va "qo'ng'iroq markazlari" orqali tadbirkorlarning muammolarini operativ hal qilish mexanizmi joriy etildi.

Biroq nazorat-tekshiruv tizimida hali ham bir qator muammolar mavjud. Xususan, turli nazorat organlari (soliq inspeksiyasi, sanitar va epidemiologiya xizmati, yong'in nazorat, mehnat inspeksiyasi va boshqalar) o'rtasida yetarli koordinatsiya yo'qligi takroriy tekshiruvlarga sabab bo'lmoqda. Bundan tashqari, elektron nazorat tizimlariga o'tish jarayoni hali yakunlanmagan, bu esa ma'muriy xarajatlarni oshirib, korruptsiyaga zamin yaratmoqda.

Raqamli transformatsiya doirasida «e-Government» platformasi kengaytirilmoqda- soliq hisobotlari, litsenziyalar va ruxsatnomalarning 87 foizi onlayn tartibda amalga oshirilmoqda (2023-yil). "MyBusiness" va "BiznesTech" platformalari kichik tadbirkorlar uchun yagona raqamli xizmat markazi vazifasini bajarish yo'lida takomillashtirilmoqda. Ushbu islohotlar Doing Business indeksida O'zbekistonning 2023-yilda 69-o'rinni egallashiga muhim hissa qo'shdi.

XALQARO TAJRIBA VA QIYOSIY TAHLIL

Ishlab chiqarish sohasidagi kichik tadbirkorlikni tartibga solishda xalqaro tajriba muhim o'rin tutadi. Janubiy Koreya tajribasi ("chaebols" va KOB siyosati) ayniqsa diqqatga sazovordir: ushbu mamlakatda kichik korxonalarini yirik sanoat klasterlari bilan integratsiyalash modeli muvaffaqiyatli amalga oshirilgan. Germaniyaning "Mittelstand" tizimi esa o'rta biznesning innovatsion ishlab chiqarishga yo'naltirilishida davlat-xususiy sheriklikning samarali institutlari misolini ko'rsatadi⁵.

Singapur tajribasi esa raqamli iqtisodiyot va ishlab chiqarishda kichik biznesni qo'llab-quvvatlashning innovatsion mexanizmlarini taqdim etadi. Singapur hukumatining "Smart Industry Readiness Index" dasturi kichik ishlab chiqarish korxonalarining raqamli transformatsiyasiga yo'naltirilgan bo'lib, davlat subsidiyalari, texnik ta'lim va xalqaro bozorga kirish imkoniyatlarini o'z ichiga oladi⁶. O'zbekiston

⁵ IFC/World Bank (2022). Small and Medium Enterprise Finance in Uzbekistan: Diagnostic and Recommendations. International Finance Corporation.

⁶ Hamidov.B.S. (2021). Raqobatbardosh muhitni shakllantirish va kichik biznesning innovatsion salohiyatini oshirish. Moliya va bank ishlari. № 2. — 112–129

uchun eng maqbul model — mazkur tajribalarni milliy iqtisodiy sharoitlarga moslashtirishdir.

2-jadval. Qiyosiy institutsional tahlil-O‘zbekiston va tanlangan davlatlar⁷

Ko‘rsatkich	O‘zbekiston	Koreya	Germaniya	Singapur
Huquqiy asos	Rivojlanmoqda	Mustahkam	Mustahkam	Mustahkam
Moliya modeli	Jamg‘arma+kredit	Klaster+fond	Mittelstand bank	Davlat grant
Raqamli xizmat	87% onlayn	95% onlayn	92% onlayn	99% onlayn
Soliq imtiyoz	O‘rta darajada	Yuqori	Yuqori	Yuqori
Doing Business	69-o‘rin	21-o‘rin	13-o‘rin	2-o‘rin

Huquqiy-me‘yoriy bazaning takomillashuviga qaramay, O‘zbekistonda ishlab chiqarish sohasidagi kichik tadbirkorlik faoliyatida bir qator tizimli to‘siqlar mavjud. Birinchidan, ishlab chiqarish infratuzilmasiga — sanoat hududlari, ishlab chiqarish korxonalariga mos elektr energetika va transport logistikasiga kichik korxonalarining cheklangan murojaat imkoniyati ularga nisbatan katta kompaniyalar bilan raqobatda noqulay sharoit yaratmoqda.

Ikkinchidan, kadrlar muammosi alohida dolzarblik kasb etadi. Ishlab chiqarish sohasidagi kichik korxonalar uchun malakali texnik va texnologik mutaxassislarni jalb qilish qiyin, chunki ish haqi darajasi yirik korxonalar bilan raqobatlasha olmaydi. Kasbiy ta‘lim tizimi va real sektor o‘rtasidagi aloqaning sustiyi ham ushbu muammoni kuchaytirmoqda. Uchinchidan, mahalliy va xalqaro bozorga chiqishdagi cheklovlar — standartlashtirish, sertifikatlash va brend yaratishdagi qiyinchiliklar — ishlab chiqarish mahsulotlarining raqobatbardoshligini pasaytirmoqda.

Administrativ jihatdan esa korrupsiya xavfi, «ko‘rsatma iqtisodiyoti» elementlarining saqlanib qolishi va huquqiy tafovutlardagi noaniqlik tadbirkorlik muhitiga salbiy ta‘sir ko‘rsatmoqda. Jahon banki (2023) ma‘lumotlariga ko‘ra, O‘zbekistonlik tadbirkorlarning 31 foizi ko‘rsatmalar olganda to‘siq sifatida norasmiy to‘lovlar talab qilinishini qayd etgan. Bu holat huquqiy tartibga solish bilan amaliy bajarish o‘rtasidagi katta tafovutni ko‘rsatadi.

Yuqorida bayon etilgan muammolarni hal etish maqsadida quyidagi institutsional tavsiyalar ishlab chiqildi. Birinchi yo‘nalish — huquqiy asosni mustahkamlash: ishlab chiqarish sohasidagi kichik korxonalar uchun maxsus maqomni belgilovchi alohida qonunchilik mexanizmini joriy etish, me‘yoriy hujjatlar

⁷ World Bank Doing Business 2023; OECD SME Policy Index 2022 ma‘lumotlari asosida muallif tahlili

barqarorligini ta'minlash hamda sud tizimida tadbirkorlik nizolarini hal etish muddatlarini qisqartirish zarur.

Ikkinchi yo'nalish — moliyaviy kirish imkoniyatini kengaytirish: garov ta'minotisiz kredit berish mexanizmlarini rivojlantirish (kreditorlik tarixi va loyiha asosida), venchur kapital va biznes-angel institutini shakllantirish, hamda kichik ishlab chiqarish korxonalarini uchun maxsus moliyaviy mahsulotlar taklif etuvchi bank-fintech hamkorligini rag'batlantirishni o'z ichiga oladi. Uchinchi yo'nalish — infratuzilma va klaster siyosati: sanoat hududlari va texnoparklarni kengaytirish, umumiy infratuzilmadan foydalanish tartibini soddalashtirish va ishlab chiqarish klasterlarini shakllantirishga yo'naltirilgan moliyaviy rag'batlar taklif etishni nazarda tutadi.

To'rtinchi yo'nalish — kadrlar tayyorlash va texnologiya transferi: dual ta'lim tizimini kuchaytirish, universitetlar va ishlab chiqarish korxonalarini o'rtasidagi hamkorlikni davlat tomonidan rag'batlantirish, va texnologiyalarni transferlash uchun maxsus grant dasturlari yaratish lozim. Beshinchi yo'nalish — raqamli transformatsiya: barcha nazorat va ma'muriy jarayonlarni to'liq onlayn formatga o'tkazish, kichik ishlab chiqaruvchilar uchun maxsus raqamli platformalar (e-procurement, e-marketplace) rivojlantirish va kiberxavfsizlik infrastrukturasi kuchaytirish zarur.

XULOSA

Ushbu tadqiqot O'zbekistonda ishlab chiqarish sohasidagi kichik tadbirkorlikni institutsional tartibga solishning rivojlanib borayotgan, ammo hali to'liq shakllanmagan tizimini ochib berdi. So'nggi yillarning islohotlari — soliqlar pasaytirilishi, ma'muriy to'siqlar kamaytirilishi, raqamli xizmatlar kengaytirilishi — ijobiy o'zgarishlarni ta'minladi va xalqaro reyting ko'rsatkichlarida O'zbekistonning mavqei yaxshiladi.

Biroq tadqiqot ishlab chiqarish sektoridagi kichik biznesning to'liq salohiyatini ro'yobga chiqarish uchun qator tizimli islohotlar kerak ekanini ko'rsatdi: moliyaviy infrastrukturani takomillashtirish, infratuzilma cheklovlarini bartaraf etish, kadrlar tayyorlash tizimini bozor talablariga moslash va nazorat mexanizmlarini tartibga solish muhim ahamiyat kasb etadi. Xalqaro tajriba — xususan, Janubiy Koreya, Germaniya va Singapurning muvaffaqiyatli modellari — ushbu yo'nalishlar bo'yicha aniq takliflar ishlab chiqishga asos bo'la oladi.

Kelajak tadqiqotlar uchun asosiy yo'nalish sifatida institutsional islohotlarning kichik ishlab chiqarish korxonalarini unumdorligiga ta'sirini miqdoriy baholash, hududiy farqlarni tahlil qilish hamda COVID-19 pandemiyasi va global iqtisodiy tebranishlar sharoitida kichik biznes barqarorligini ta'minlashning institutsional

omillarini o‘rganish tavsiya etiladi.⁸ Ushbu tadqiqot natijalari iqtisodiy siyosat ishlab chiquvchilar, tadbirkorlik birlashmalari va xalqaro hamkorlar uchun amaliy ahamiyat kasb etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. North.D.C.2023. Institutions, Institutional Change and Economic Performance. Cambridge University Press. — 152 p.
2. World Bank (2023). Doing Business 2023: Comparing Business Regulation in 190 Economies. Washington, D.C.: World Bank Group.
3. OECD (2022). SME Policy Index: Eastern Partner Countries 2022 — Assessing the Implementation of the Small Business Act for Europe. OECD Publishing, Paris.
4. Rasulov.A.R., Yusupov N.T. (2022). O‘zbekistonda kichik va o‘rta biznesni rivojlantirishning institutsional mexanizmlari. Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar. № 3. — 45–58 b.
5. Hamidov.B.S. (2021). Raqobatbardosh muhitni shakllantirish va kichik biznesning innovatsion salohiyatini oshirish. Moliya va bank ishlari. № 2. — 112–129
6. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Farmoni (2022).“Tadbirkorlik to‘g‘risida”gi Qonunni amalga oshirish chora-tadbirlari haqida. O‘zR PF-136-son.
7. IFC/World Bank (2022). Small and Medium Enterprise Finance in Uzbekistan: Diagnostic and Recommendations. International Finance Corporation.
8. Ayyagari M., Beck T., Demirgüç-Kunt A. (2023). Small and Medium Enterprises Across the Globe. Small Business Economics, 29, 415–434.

⁸ Ayyagari M., Beck T., Demirgüç-Kunt A. (2023). Small and Medium Enterprises Across the Globe. Small Business Economics, 29, 415–434.